

AZ EX LIBRIS MINT A MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI KUTATÁSOK FORRÁSA

II. RÉSZ

A szimbolikus és magyar nyelvű ex librisek széles körű terjedése a XIX. században

A XIX. századi polgárosodás folyamata még inkább az egyént helyezte előtérbe, magával hozva a szimbolikus, témás, a megrendelő személyét jellemző ex librisek széles körű elterjedését. A magyar vonatkozású ex libriseken kezdett elterjedni a magyar nyelvű szöveg használata, bár az intézményi könyvtárak ex librisein ezután is gyakori maradt a latin nyelvűség. A XIX. század ex libris gyűjtői közül kiemelkednek a *Károlyi*, *Teleki* és a *Zichy* grófi családok stb. A könyvgyűjtő személyek között továbbra is kiemelkedő számban szerepelnek *egyházi személyek*, egyházi jelvényeket is szerepeltető címeres ex

librissel: *Rudnay Sándor* (1760–1831) kanonok, erdélyi püspök, esztergomi érsek, bíboros, *Scitovszky János* (1785–1866) bíboros, esztergomi érsek stb. A *főurak* közül *Erdődy György Gyula* (1785–1859) főispán, földbirtokos, kamarás, *Mikó Imre* (1806–1876) politikus, történész, erdélyi magyar államférfi, az Erdélyi Múzeum alapítója, *Szögyény-Marich László* (1806–1893) Fejér megye főispánja, 1886-tól országbíró is címeres ex librist készítettett.

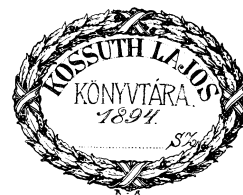
Scitovszky János
ex librise, C2

A könyvhöz foglalkozásukban is erősen kötődő *tudós emberek* közül heraldikus ex librist készítetttek *Tibolth Mihály* (1765–1833) levéltáros, a Széchenyi család cenki könyvtárának könyvtárosa, nevelő, később táblabíró, *Waltherr László Imre* (1788–1866) ügyvéd, jegyző, a Károlyi-grófok levéltárosa, író. *Schönherr Gyula* (1864–1908) történetíró, a középkori művelődéstörténet kutatója, levéltáros, egyetemi tanár, az OSZK igazgatója, a régi magyar könyvtárjegyek gyűjtésének egyik megalapozója ex librisén könyvszekrény előtt, asztalánál ülő tudós látható. *Szily Kálmán* (1838–1924) fizikus, nyelvész, műegyetemi tanár, tudományszervező, az Akadémia főtitkára, majd főkönyvtárnoka címeres ex librisén neve kézírászerűen szerepel. Az irodalompartoló *Almási Balogh Pál* (1794–1867) pesti főorvos ex librisén Minervafő látható a tudomány és művészet jelvényeivel. *Kuun Géza* gróf (1837–1905) kultúrpolitikus, magyar nyelvész, filológus, orientalista, a Magyar Néprajzi Társaság elnöke s alapító tagja címeres könyvjegyet készített, *Mens utinam in caelum nobis immota maneret*¹ jelmonddal.

Almási Balogh Pál,
graf. Z., litográfia (L)

A nagyobb közgyűjtemények gyarapodásának egyik módja magánszemélyek könyvtárának „beolvasztása”. Az ajándékozás vagy a vétel tényének rögzítését, a proveniencia megjelölését a kötetbe ragasztott *adomány* (ajándékozási), ill. *emlék ex librisek* szolgálják, latin nyelvű könyvjegyeken *ex dono*, *ex legato* szerkezetben. Egy részüket az adományozó, más részüket az adományt befogadó könyvtár készítetteti. Némelykor részletes adatokat közölnek az ajándékozóról, máskor viszont csak a nevét örökítik az utókorra. Már a régi magyar ex librisek között is fellelhetők adományozási, ill. emlékkönyvjegyek.² A tudós emberek közül *Schedel* (utóbb *Toldy*) *Ferenc* (1805–1875) irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár, a budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatója ajándékozási ex librisén a következő szöveg olvasható: „Schedel Ferenc egyetemi tanár ajándékából”. Kuriózumnak számít *Kossuth Lajos* (1802–1894), Magyarország kormányzója az Országos Széchenyi Könyvtárban fellelhető ex librise, melyen lombkoszorús, fektetett ovális keretben a „Kossuth Lajos könyvtára” felirat, és az 1894-es évszám olvasható. Valószínűleg a nemzeti könyvtár készíttette, amikor 1894. *Kossuth Lajos könyvtára, graf. R. A.* *ben, a nagy politikus halála évében felvásárolta a Kossuth könyvtár kötetét.*³ A grafikusról csak az ábra alatti R. A. monogram árulkodik.

Kossuth Lajos könyvtára,
graf. R. A.

A különféle *intézmények, testületek* (könyvtárak, olvasótársaságok, társaskörök, egyesületek) számára készült ex librisek száma is megnőtt a XIX. században. A század első felében készültek közül a *Marosvásárhelyi Református Kollégium Könyvtára* könyvjegyen a vallási irányultságot hangsúlyozandó angyal szerepel. A *Sárospataki Népiiskolai Könyvtár* ex librisén szintén angyal látható könyvvel, trombitával, a *Debreceni Református Kollégium* tipografikus könyvjegyen pedig négy soros felirat hirdeti a tulajdonost. A Széchenyi István által 1827-ben életre hívott *Pesti Casino* (1830-tól *Nemzeti Casino*) könyvtárának ex librise az alapító mellszobrát ábrázolja, könyvet olvasó ifjú alakjával (graf. Hegedűs).

A XIX. század második feléből az *Országos Magyar Iparművészeti Múzeum és Iskola Könyvtára* könyvjegyet emelem ki. Papp Henrik rajza után Morelli Gusztáv metszette, virágból nektárt szívó lepkeszárnyas nemtőt ábrázol. A *magyar egyetemi hallgatók jénai könyvtára* 1857-es ex librisén a magyar címer látható, leveles ággal. A *Vatikán, a Bibliotheca Leonina magyar osztálya*⁴ könyvjegyen címer szerepel, egyházi jelvényekkel. A XIX. század végére a *városok* számára készült könyvjegyek is megsaporodtak. Ezeknél általános az illető város címerének ábrázolása.

Az ex libris mint önálló grafikai lap, a műfaj színeváltozása a századfordulótól napjainkig

A századelőn uralkodó új stílusirányzat, a szecesszió – nemzeti kereteket átlépő általános korstílusként – különösen inspirálta a kor művészeit, másrészt a magyarországi könyv-

1 J. Sambucus (Zsámboky János): *Emblemata*, Antwerp, Christophe Plantin, 1564, 84. p.; „Mens... immota manet” (Az elme sziklaszilárd marad), In: Vergilius: Aeneas, IV. fejezet, 448–449. sor = Vergilius összes művei, Magyar Helikon Kiadó, Bp. 1967. – Közmondásszerűen használt a XVI. században.

2 Arady Kálmán: *Régi magyar emlékek ex librisek*, Magyar Könyvszemle, 1962. 1. sz. 59–66. p.
3 Horváth Hilda: *Magyar ex librisek 1525–1985*. Magyar Bibliofil Társaság, Bp. 1985. 11. p. és Király Zoltán: *Kossuth Lajos és kortársai magyar ex librisek tükrében*, Kisgrafika, 2002. 3. sz., 4. p.
4 Hornig Károly veszprémi püspök és társai alapítása, In: *Régi magyar ex librisek 1521–1900*, leíró katalógus. Összeáll. Nyireő István, Országos Széchenyi Könyvtár, Bp. 1970. 42. p.

kiadás fellendülését hozta. Jellemzője a szimbolikus jelentéstartalmú ex libris, melyben a feliratok, szövegközlemények is többségükben a kompozíció szerves részeivé váltak. A műfaj e másodvirágzását kiállítások, pályázatok, katalógusok, kiadványok megjelenése kísérte. Megalakultak a gyűjtők első szervezetei, nemzetközi és hazai szinten is. A sort az angliai Ex-libris Society nyitotta meg 1890-ben, majd 1891-ben Németországban, 1893-ban Franciaországban, 1903-ban Ausztriában is megalakultak az első ex libris egyesületek. 1903-ban megrendezésre került az első magyar ex libris kiállítás az Iparművészeti Múzeumban, Czákó Elemér szervezésében⁵. A kiállításához hozzájárulók a századelő legfőbb gyűjtői közé tartoztak: Leiningen-Westerburg Károly, Varjú Elemér, Coudenhove-Breunner grófnő, Török Kornél, Elischer Gyula adta be anyagát.⁶ Az intézmények közül a Magyar Nemzeti Múzeum, az Egyetemi Könyvtár, Kecskemét város levéltára és a gyulafehérvári Batthyány könyvtár szerepelt a kiállítók közt.

Az ex libris szervezett gyűjtését segítette az első magyar ex libris egyesület, a *Szent György Céh Magyar Amatőrök és Gyűjtők Egyesülete* (1909), melynek vezetősége olyan neves személyeket tudhatott soraiban, mint az elnöki tisztet betöltő ifj. gróf Andrassy Gyula, a társelnök Bárczy István (egy időben Budapest polgármestere), az alelnökök közt Alpár Ignác, gróf Apponyi Sándor, gróf Batthyány Gyula, gróf Szapáry László, gróf Teleki Sándor.⁷ Ez az egyesület még magán viselte a XIX. század jegyeit, amikor az ex libris gyűjtés a társadalom felső rétegének, különösképp az arisztokráciának a kedvelt időtöltése volt. A gyűjtők közt ott találjuk pl. a *Batthyány-Stratmann családot*, ex librisén *Fidelitate et charitate* (Hűséggel és szeretettel) jelmonddal⁸, a *Bánffy család* grófi ágát⁹.

Az 1920–30-as években a műfaj fellendülésének lehetünk tanúi. A MEGE-t, a *Magyar Exlibris és Grafikagyűjtők Egyesületét* 1932-ben hívta életre Nagy József, Arady Kálmán és Pinterits Tibor. Folyóiratot is megjelentettek *Kisgrafika* (1937–1944) címmel. Az országon belül több helyi szervezet is létrejött. Az 1935-ben Debrecenben megalakuló, és 1949-ig működő *Ajtósi Dürer Céh* már polgári egyesület volt.

A második világháború okozta megtorpanás után 1959-től, a *Kisgrafika Barátok Köre* megalakulásától újabb, immár nap-

Semsey Andor ex librise,
graf. Fery Antal, X2

jainkig nyomon követhető fejlődés tapasztalható. A *Kisgrafika* folyóirat is újraindult 1962-től.

A *polgári értelmiségi* gyűjtők körében az ügyvédek, jogászok közül kiemelkedően sok ex librist készíttettek, és egyúttal a magyar ex libris élet megszervezésében is meghatározó szerepet töltöttek be: *Siklóssy László* (1881–1951) neves Budapest-kutató, 1909-től a Szent György Céh igazgatója; *Réthy István* (1909–1988) a debreceni Ajtósi Dürer Céh, majd a *Kisgrafika Barátok Köre* egyik alapító tagja, titkára; *Galamboš Ferenc* (1910–1988) jogtanácsos, szintén a KBK egyik alapítója, a *Kisgrafika Értesítő* szerkesztője, irodalomtörténész, bibliográfus; *Semsey Andor* (1917–1986) jogász, a KBK egyik vezetője, a *Kisgrafika* folyóirat szerkesztője, neves művészeti szakíró, ex libris gyűjtő. *Lustig István* (1903–1944) szegedi

Lustig István ex librise,
graf. Petry Béla, P1

szakírói tevékenysége. *Szigeti István* (1906–1981) neves budapesti érem-, kispasztikagyűjtő, a *Kisgrafika Barátok Egyesületének* egyik alapító tagja kiemelkedő ex libris gyűjteményt is létrehozott. Gyűjteményei összekapcsolását jelentette a numizmatikai téma könyvjegyeken való szerepeltetése. Tevékenysége azért is jelentős, mert megrendeléseivel elindítója volt a neves személyeknek emlékét állító, in memoriam feliratú, portrés ex libriseknek.

Berei Soó Rezső, graf.
Bordás Ferenc, X2

10 Szászné Gasztonyi Mária: Dr. Katona Gábor, magyar ex libris-gyűjtők doyenje, *Kisgrafika* 1997. különszám, 7. p.

11 Az Országos Széchényi Könyvtár 1968–1969. évi működése = OSZK évkönyv 1968–1969-ben, Bp. 1969. 11–13. p.

12 Weiner Mihályné: Az Iparművészeti Múzeum ex libris gyűjteménye, *Kisgrafika* 1974. 2. sz. 15–18. p.

5 Erről lásd Az Országos Iparművészeti Múzeum ex libris kiállításának katalógusa, szerk. Czákó Elemér, Bp. 1903.

6 Az Országos Iparművészeti Múzeum..., 6. p.

7 Kecskés Katalin: A magyar ex libris-művészet, Magyar Könyvszemle, 1997. 4. sz. 379. p.

8 1915 után. A datálás alapja: a Batthyány család „Fidelitate et fortitudine” jelmondatát Batthyány-Stratmann László változtattatta meg („Fidelitate et charitate”) 1915-ben. OSZK RNYT Exl. 47.

9 1900–1930 körülről. Bánffy György, Bánffy Dénes XVIII. századi ex librisének feliratokban különböző másolata. OSZK RNYT Exl. 51.

ügyvéd, a budapesti MEGE és a debreceni Ajtósi Dürer Céh tagja, akinek gazdag gyűjteményét Soó Rezső vásárolta meg. *Katona Gábor* (1906–1998) esztergomi ügyvéd, hosszú időn át a KBK elnökségi tagja, a „magyar ex libris-gyűjtők doyenje”¹⁰. *Krier Rudolf* (1910–2000) jogász, a KBK szegedi csoportjának titkára.

Sokak számára ismert *Szj Rezső* (1915–2006) református lelkész, könyvtáros, könyvkiadó könyvjegygyűjtői és ex librisekkel kapcsolatos

Szj Rezső ex librise,
graf. Torró Vilmos, X3

Az orvosok közül *Arady Kálmán* (1893–1964) művészettörténész, a Magyar Exlibris Gyűjtők és Grafikabarátok Egyesületének megalapítója neve emelhető ki, mint aki nagy gyűjtemény, az Országos Széchényi Könyvtár ex libris anyagának alapját vetette meg¹¹.

Berei Soó Rezső (1903–1980) botanikus professzor különösen sokat tett a hazai ex libris élet fellendítése, a műfaj propagálása terén. Ő alapozta meg az Iparművészeti Múzeum közel 70 ezres ex libris gyűjteményét, kb. 60 ezer darabot számláló ajándékával, kb. 10 ezer magyar, és 50 ezer külföldi grafikus alkotta, nemzetek szerint rendezett könyvjeggyel.¹² Számos,

saját nevére szóló ex libris készítésével a művészeket is pártfogolta. A lengyelországi Tarnówa elszármazott Lippóczy Norbert (1902–1996) gazdamérnök nevéhez fűződik a Magyar Mezőgazdasági Múzeum ex libris kollekciójának megalapozása.

Zárszó

Varjú Elemérnek a tanulmányom első felében felvetett, az ex libris gyűjtés, kiállítások hasznára vonatkozó gondolataira reflektálva: az ex libris gyűjtés, a műfajt népszerűsítő kiállítások, katalógusok, egyesületek, kongresszusok, a könyvszerzési és művészettörténeti, művelődéstörténeti kutatások mind újabb és újabb aspektusból világítják meg a könyvjegy műfaját, tágabb körű értelmet és funkciót adva e grafikai lapoknak. Másrészt újabb bizonyítékait szolgáltatják a műfaj életképességének, tematikai és technikai sokrétűségének. A tanulmányban is bemutatott possessorok, ex libris gyűjtők széles köre igazolja az ex libris iránti igény folyamatos meglétét a XVI–XXI. század során. Könyvjegyeink értékek őrzői, a múlt tanúi, a kulturális emlékezet részei. Képesek tükrözni a korstílust, a művészt, a rá jellemző technikát, ill. a megrendelőt és az ő attribútumait, foglalkozását, hobbját. Betekintést adnak történelmünk jeles napjaiba, eseményeibe, portrékon követhetjük nyomon művelődéstörténetünk kiválóságait. Ezért fontos az ex librisek gyűjtése és készítése, ill. művészeti vonatkozásaik mellett a gyűjtők, könyvjegytulajdonosok oldaláról való minél behatóbb vizsgálata.

V. Tóth Kornélia

MEGKÉRDEZTÜK

Ünnepi beszélgetés a 80 esztendőes Palásthy Lajossal

Még a 80-as évek elején dr. Arató Antal szerkesztő tagtársunk ötlete alapján indult meg a „Megkérdeztük” sorozat. Ő azt javasolta, hogy a végén az összes interjút összehasonlítsuk, ami majd nagyon érdekes csemege lesz. De mikor lesz az utolsó? Talán most.

Kedves Lajos, mivel a műszaki diplomások nem igen szaporítják a kisgrafika gyűjtők táborát, kérlek mondd el, hogy mikor és miért szántad rá magad erre a szép hobbiira, hiszen gépészmérnök vagy!

Valóban, 1956-ban gépészmérnöki oklevelet, 1966-ban pedig finommechanikai szakmérnöki oklevelet szereztem. A kezdet 1959-re nyúlik vissza, amelynek történetét a KISGRAFIKA 1973/3. számában meg is írtam. Itt most röviden: Munkahelyemen, a Budapesti Rádiótechnikai Gyárban, együtt dolgoztam Sós Zsigmonddal, aki később emigrált és Németországban szép műszaki, valamint grafikus pályát futott be. Zsigmond akkor rézkarc készítést tanult Kaveczky Zoltán grafikusnál, aki 1959. április 29-én elvitte őt a KBK alakuló összejövetelére. Másnap Zsiga behozott egy csomó szép ex librist, melyeket az összejövetelen kapott. Nekem azonnal megtetszett ez az érdekes és szép tevékenység, az ex libris gyűjtés. A májusi összejövetelre már én is elmentem, és ez megerősített engem abban, hogy ezzel foglalkozni fogok. Az első nevemre készült cserelapot Kaveczky Zoltán készítette, a következőt, egy karácsonyi alkalmi grafikát Drahos István. Innen, hogy úgy mondjam, nem volt tovább megállás.

Mennyi ex libris és alkalmi grafika készült a nevedre?

Kb. 140 lap, ebből 12 rézkarc. Főleg ex librisek, de sok karácsonyi lap is. Régi gyűjtők példája nyomán udvariassági sorozat is készült. Ezeket Fery Antal és Csiby Mihály készítették. Ilyen például a „Szívből gratulálnak Palásthyék”, vagy a „Kedves jókívánságokat halásan köszönik Palásthyék”. Varga Nándor Lajos irányította rá a figyelmet a vers és grafika együttes megjelenítésére mint lehetőségre. Stettner Béla egyik nevemre készített ex librise úgy lett kinyomtatva, hogy a szemközti oldalra egy Babits vers részlete került.

Köztudott, hogy akik jelenleg gazdag gyűjteménnyel rendelkeznek, többnyire évtizedekig – nem kis anyagi áldozattal – csináltatták a lapjaikat. Bel- és külföldön csak ilyen módon lehetett nivós csereélelet folytatni. Nagyon érdekel, hogy hány lapból áll a gyűjteményed?

Kb. 50 000 darabból, hiszen 1959 óta gyűjtök, ha nem is mindig egyforma intenzitással. Az 1980-as években vétel útján bővült az állomány, a Pinterits Tibor-féle gyűjtemény útján. Ezt meg is írtam a KISGRAFIKA 84/1-2. számában. Már nagyon régóta a beérkezett lapokról nyilvántartást vezetek, leltári számmal látva el azokat. (Ez azonban nem teljes!) Ennek révén sok lapról meg tudom mondani, kivel és mikor cseréltem.

Van-e kedvenc művészed?

Ezt nem mondhatnám. Minden grafika tetszik, ha gondos, szép kivitelezésű. Szeretem a fegyelmezett vonalvezetést, a szépen, jól olvashatóan metszett betűk alkalmazását. A szimbólumokat alkalmazó Csiby Mihály is ide sorolható.

Választottál-e kedvenc témakört?

Talán a családtörténettel kapcsolatos lapok lehetnének ilyenek. Sok művész készített nekem ilyeneket: Fery Antal, Jorga Ferenc, Petry Béla, Sólyom Sándor, Vincze László, remélem nem felejtettem most ki valakit. Szeretem a természetet, a szép tájakat ábrázoló ex libriseket.

O. Premstaller; X6 (1993), 25×30

Vecserka Zsolt fametszete, X1 (2010), 108×84